

19. YÜZYILDA MISIR'IN DOĞU AFRİKA'DA YAYILMA SİYASETİ

The Policy of Expansion of Egypt in East Africa in the 19th Century

Durmuş AKALIN*

Özet

Mısır bulunduğu mevki itibariyle Afrika'nın birçok önemli bölgesi ile irtibat kurmada avantajlı bir konumdadır. Özellikle Kuzey Afrika ve Doğu Afrika bu noktada dikkat çekicidir. Bu yüzden 19. yüzyıl içerisinde Mısır'da askeri ve ekonomik açıdan ilerlemeler kaydedilen dönemlerde Afrika içlerine doğru bir yayılma siyaseti gözlenmiştir. Kavalalı Mehmed Ali Paşa ile başlayan bu siyaset daha sonra da devam etmiştir. Kızıldeniz'in Afrika sahilleri ve Sudan içlerine doğru kendini gösteren bu yayılma siyaseti söz konusu dönem içinde oldukça karmaşık bir görüntü almıştır. Osmanlı Devleti bölgedeki mevcut haklarını bir noktada Mısır ile uyumlu olarak devam ettirirken Avrupa'nın bölgedeki etkin güçleri bu duruma şiddetle karşı çıkmışlardır. Ancak politikalar sürekli düz bir çizgi halinde devam etmemiş, o günün mevcut problemleri ve birbirleriyle çatışan çıkarlar nedeniyle inişli çıkışlı politikalara sebebiyet vermiştir. Bu çalışma ile Mısır'ın 19. yüzyılda Afrika'da gerçekleşen yayılma siyasetinin ana hatları gösterilmeye çalışılacaktır. Osmanlı Devleti ve Avrupa devletlerinin bölgeye yaklaşımları yine yüzyıl içinde takip edilecektir.

Anahtar Kelimeler: Mısır, Doğu Afrika, Osmanlı Devleti, Avrupa, 19. Yüzyıl.

Abstract

Egypt has an advantageous location in contacting with many of the important regions of Africa thanks to its geographic position. Especially, East Africa is remarkable at this point. Thus, during the periods of military and economic progress in Egypt in the 19th century, a policy of expansion towards Africa was pursued. This policy which started with Kavalalı Mehmed Ali Pasha continued later as well. This policy of expansion, which manifests itself towards the African coasts of the Red Sea and the Sudan, had taken a rather complex picture during the period in question. While Ottoman Empire maintained its existing rights in the region at one point in line with Egypt, the active forces of Europe in the region strongly opposed this situation. However, the policies did not go on in a straight line, they led to up and down policies due to the current problems of that period and conflicting interest. With this study, the outline of the policy of expansion of Egypt in Africa in the 19th century will be attempted to be demonstrated. The approaches of Ottoman State and the European states to the region will be monitored again within the century.

Key words: Egypt, East Africa, Ottoman State, Europe, 19th Century.

* (Doç. Dr.), Pamukkale Üniversitesi, Denizli-Türkiye, e-mail: akalin@pau.edu.tr

Giriş

Yavuz Sultan Selim 1517'de Memlûklüleri yenip Mısır'ı ele geçirince hem bu ülkenin hem de Afrika'daki Memlûk topraklarının hâkimi durumuna geldi.¹ Bu hâkimiyet sayesinde Afrika'da doğrudan denetim altına alınmayan yerler de Osmanlı nüfuzunu kabul etmiş oldu.² Ancak Osmanlı hâkimiyetinin Doğu Afrika'da yerleşmesinden önce Hicaz ve Kutsal Toprakların korunması son derece önem arz ediyordu. Hint Okyanusu'nda her geçen gün etkinliklerini arttıran Portekizliler, Kızıldeniz ve Aden Körfezi sahillerinde tehlike haline gelmeye başladılar.³ Bunun üzerine daha Mısır alınmadan önce Selman Reis ile başlayan Portekizlilere karşı mücadele, Mısır'ın alınmasından sonra da etkin bir şekilde devam ettirildi.⁴ Bu kapsamda Osmanlı Devleti, Doğu Afrika sahillerinde ve Yemen'de Portekizliler ile karşı karşıya geldi. Devam eden mücadeleler sonunda Portekizliler, Kızıldeniz sahillerinden tamamen çıkarıldılar. Yemen de Osmanlı topraklarına katıldı. Ancak Yemen'de otorite 1538'de Hadım Süleyman Paşa ile ancak gerçekleşti.⁵ Bu sürecin bir devamı olarak Doğu Afrika'daki Osmanlı hâkimiyeti için de bazı çalışmalar yürütüldü.

Doğu Afrika'da Osmanlı hâkimiyetinin yerleşmesinde Özdemiş Paşa büyük rol oynadı. Yemen'in Osmanlı sınırlarına dâhil edilmesinde büyük yararlılıkları dokunan Özdemiş Paşa, Doğu Afrika'da 1555'te Habeş Beylerbeyliği'nin kurulmasında öne çıktı.⁶ Kendisi Doğu Afrika sahillerini tehdit eden Portekizliler ile mücadeleler yürüttü. Yine Habeş ve Sudan topraklarına doğru ilerlemeler kaydetti.⁷ Bu mücadeleleri için Sevakın Limanı Habeş

¹ İbn İyas, *Yavuz'un Mısır'ı Fethi ve Mısır'da Osmanlı İdaresi*, Ter. Ramazan Şeşen, Yeditepe Yayınları, İstanbul, 2016, s. 179-180.

² Ali Akyıldız-Zekeriya Kurşun, *Osmanlı Arap Coğrafyası ve Avrupa Emperyalizmi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2014, s. 3.

³ Cafer Talha Şeker, *Kenya'nın Müstemleke Tarihi*, Kaknüs Yayınları, İstanbul, 2016, s. 31.

⁴ Salih Özbaran, *Umman'da Kapışan İmparatorluklar Osmanlı ve Portekiz*, Tarihçi Kitabevi, İstanbul, 2013, s. 45.

⁵ İhsan Süreyya Sırma, *Osmanlı Devleti'nin Yıkılışında Yemen İsyanları*, Beyan Yayınları, İstanbul, 2008, s. 50.

⁶ Cengiz Orhonlu, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Güney Siyaseti Habeş Eyaleti*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1996, s. 37; Durmuş Akalın-Selim Parlaz, *XIX. Yüzyılda Doğu Afrika'da Osmanlılar ve İtalyanlar*, Kesit Yayınları, İstanbul, 2015, s. 15.

⁷ Cengiz Orhonlu, *a.g.e.*, s. 43-44

Beylerbeyliği'nin merkezi oldu.⁸ Osmanlı Devleti bu toprakları uzun süre Cidde'de mukim Osmanlı yöneticileri üzerinden elinde tuttu. Belli dönemlerde ise Yemen, Doğu Afrika'daki hâkimiyetin idare merkezi olma görevini üstlendi. Süreç içerisinde Cidde ve Yemen'deki Osmanlı yöneticilerinin görev alanlarının daraltıldığı ve genişletildiği görüldü. Bu duruma yaşanan olağanüstü gelişmeler ve ekonomik zorluklar kadar kimi zaman da Osmanlı vali veya mutasarrıflarının dirayeti etki etti. Yine de Cidde'nin hemen karşısında kalan Sevakin ve Musavva uzun süre Hicaz'a bağlı kaldı. Bu hâkimiyet alanı bir ara 16. yüzyılda Ali Bey isimli bir kaptanla Zengibar'a kadar uzandı.⁹ Ancak Osmanlı Devleti buralarda doğrudan bir denetim kurmadı. Osmanlı Devleti'nin buradaki nüfuzu daha çok Osmanlı padişahının manevi gücünden destek alıyordu. Zaman zaman da Yemen'den Doğu Afrika'ya asayiş tesis amaçlı gönderilen kısa süreli askeri faaliyetlere dayanıyordu.

Osmanlı Devleti, Doğu Afrika üzerindeki nüfuzunu ve belirleyici güç olma yeteneğini 19. yüzyıla kadar sürdürmeyi başardı. Ne var ki 19. yüzyılda işler giderek değişmeye başladı. Bu dönemde Avrupa'nın büyük devletleri bölgede daha fazla kendilerini göstermeye başlamışlardı. Sürece etki eden en önemli faktör ise İngilizlerin 1600'lerden itibaren Hindistan'a yerleşmiş olmasıydı. Hindistan'a yerleşen İngiltere sadece burada kalmamış ekonomik ve siyasi alarak nüfuzunu Basra Körfezi'nden Doğu Afrika sahillerine kadar bir alanda yavaş yavaş yaymaya başladı. Zaman içinde Osmanlı Devleti'nin giderek güç kaybetmesi ve ekonomik zorluklarının artması onu Avrupalı devletler karşısında savunmasız bıraktı. Hatta 19. yüzyıla doğru gelirken Avrupa devletleri, Osmanlı Devleti'ni kendine muhtaç edecek siyasi ve ekonomik adımları yavaş yavaş attı. Haliyle bu durum başta İngiltere olmak üzere Avrupa'nın büyük devletlerinin Osmanlı Devleti'nin güney topraklarında daha fazla rol almalarının zeminini oluşturdu.

1. 19. Yüzyıl Başında Mısır ve Kavalalı Mehmed Ali Paşa

19. yüzyıl başında Fransızların Napoléon Bonaparte önderliğinde Mısır'a çıkması bölge için günümüze kadar devam edecek gelişmelerin ilk adımlarından birini teşkil etti. Fransa bu hamlesiyle İngiltere'nin Hindistan'la arasındaki hayat bağlarını koparmak

⁸ Muhammed Tandoğan, *Afrika'da Sömürgecilik ve Osmanlı Siyaseti*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2013, s. 142.

⁹ Cafer Talha Şeker, *a.g.e.*, s. 33-34.

istiyordu.¹⁰ Bunun için 280 parçadan kurulan bir donanma ve 38.000 kişilik bir ordu ile 1798'de Fransa'dan hareket etti.¹¹ Bu sayede Avrupa devletlerinin ilgisi bir daha hiç eksilmemek üzere Osmanlı Devleti'nin güney topraklarına ve özellikle Afrika'ya yöneldi. Napoléon'un Mısır'a çıkmasının ardından özellikle İngiltere önleyici tedbirler kapsamında Kızıldeniz'in girişi konumundaki Babü'l Mendeb Boğazı'ndaki Perim Adası'nı ele geçirerek bir üs haline getirdi. Aynı dönemde Maskat ve Basra Körfezi'nde de bir dizi tedbirler aldı. Ancak Fransızların Mısır'dan çıkmasının ardından Kızıldeniz ve Doğu Afrika sahillerindeki İngiliz etkisi azalmadı. Aksine daha da artmaya başladı. Bir ara İskenderiye'ye çıkartma yaparak ve Memlük Muhammed Elfi Bey'i kendi yanlarına çekerek Mısır'da etkin olma teşebbüsleri olsa da bunlar sonuç vermedi. İngiltere'ye dahi götürülen Muhammed Elfi Bey dönüşünde kendisinden beklenenleri gösteremedi. Zaten Mısır'daki atmosfer Fransızların bölgeden çıkarılmasının ardından tamamen değişmiş durumdaydı.

Mısır'dan Fransızların çıkarılması sırasında Osmanlı Devleti'ne yardım eden İngiltere, Fransızların bölgedeki etkinliğini kırıp kendisi öne çıkmak istedi. Ne var ki bu noktada işler pek de istediği gibi gitmedi. Bunun üzerine İngiltere, yönünü Doğu Afrika sahilleri ve özellikle de Yemen'e çevirdi. 1839'da Kaptan Haines komutasında Hindistan'dan gelen askerler Aden'deki Sultan Muhsin ile İngiliz askerleri için bir ikmal noktasının kiralanması konusunda anlaşamayınca bu gerginlik Aden'in işgali ile sonuçlandı. Bu tarihten 20. yüzyıla kadar da Aden İngilizlerin doğrudan denetiminde kaldı. Günümüzde de Aden ve San'a'nın farklı siyasi kutup noktalarını teşkil etmeleri biraz da bu tarihi arka planının eseri olarak ortaya çıktı. Aden'e yerleşen İngilizler bu defa Somali sahillerine yönelmeye başladılar. Burası Aden'deki İngiliz sakinleri için vazgeçilmez noktadaydı. Çünkü birçok temel ihtiyaç buradan sağlanıyordu. Bu nedenle İngilizler Richard Burton gibi isimlerle Doğu Afrika sahillerini keşfetmek için büyük gayretler göstermeye başladılar. Haliyle bu durum Fransa ve diğer Avrupa devletlerini de benzer faaliyetler için teşvik etti.

Mesele sadece siyasi, askeri ve ekonomik gelişmeler üzerine şekillenmedi. En az bunlar kadar önemli bir diğer başlık da

¹⁰ Süleyman Kızıltoprak, *Mısır'da İngiliz İşgali Osmanlı'nın Diplomasi Savaşı (1882-1887)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2010, s. 5; Ali Akyıldız-Zekeriya Kurşun, *a.g.e.*, 2014, s. 6.

¹¹ Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi, V. Cilt*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1999, s. 27; Fahir Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914)*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1999, s. 83.

misyonerlerin bölge üzerindeki faaliyetleriydi. Bunun için de en uygun alan Afrika olarak görüldü. Daha 19. yüzyılın başlarında birçok din adamı büyük bir adanmışlık duygusuyla kendilerini Afrika'da buldu. Tüm bu gelişmeler olup biterken yüzyılın başında Mısır adından söz ettirmeye başladı. Fransızların bölgeden çekilmesiyle birlikte ortaya çıkan boşluğu ne İngilizler ne de Osmanlılar doldurabilmişti. Bu boşluk hadiselerin kendini sürüklediği akış içinde adından her geçen söz ettiren Mehmed Ali ismindeki bir miktar Arnavut askerinin başında Mısır'a gelen birisi tarafından dolduruldu. 1805'te Osmanlı Devleti'nin kendisini vali olarak atamak zorunda kaldığı Kavalalı Mehmed Ali Paşa¹² büyük bir kaos içinde kendini göstermiş, rakiplerini ortadan kaldırarak veya ortadan kalkmalarını sağlayacak yolları açarak Mısır Valisi olmuştur.

Kavalalı Mehmed Ali Paşa, Mısır'ın 19. yüzyıldaki talihinin değişmesinde anahtar rol oynayan isimdi. Faaliyetleri nedeniyle en az ülkesi kadar meşhur olan bu isim otoritesini tesis eder etmez ülkesinin kalkınması için bir dizi faaliyete girişti. Kısa sürede Mısır'ı toparlayan ve bir otorite tesis eden Mehmed Ali Paşa aynı başarıyı ekonomik alanlarda da gösterdi.¹³ Mahmudiye Kanalı gibi yapmış olduğu yeni sulama kanallarıyla Mısır'daki ekilebilir alanlar genişletildi. Ekonomik zenginlikle beraber Mehmed Ali Paşa'nın Mısır'a sığmayan hayalleri de yavaş yavaş kendini göstermeye başladı. Zaten Osmanlı Devleti içinde bulunduğu zorluklardan dolayı Arap Yarımadası'ndaki Vehhabi İsyanı'nı bastırmakla kendisini görevlendirmişti. Hicaz'da denetimi sağlamak üzere oğullarıyla birlikte epey mesai harcayan Mehmed Ali Paşa, artan asker ihtiyacı için bir arayış içerisine girdi. Mehmed Ali Paşa'nın ilk dikkatini çeken yer ise Sudan oldu. Mısır'ın güneyindeki bu topraklardan gelenlerin daha dayanıklı askerler olacağına dair bir kanaat vardı. Üstelik Mehmed Ali Paşa Mısır'daki fellahların askere alınmasına taraftar değildi. Çünkü ekonomik gelişimin temelinde tarım ve onun da temelinde fellahların kas gücüne dayalı üretimi yatıyordu. Askeri ihtiyaçlar zaman içinde giderek arttı. Bu sırada Osmanlı padişahı II. Mahmud'un isteği ile Mora'ya Mısır askerleri gönderildi. Ne var ki Yunan İsyanı, meseleye İngiltere, Fransa ve Rusya'nın da karışması nedeniyle Osmanlı Devleti aleyhine sonuçlandı. Mehmed Ali Paşa'ya vaat edilen topraklarda bir bağımsız Yunanistan'ın ortaya çıkması, II. Mahmud ile Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın arasını açtı. II. Mahmud, Mısır'daki paşasını denetim altına alabilmek adına Mısır'a Rumeli ve Anadolu'dan asker tedarikinin önünü kesecek adımlar atınca

¹² Ali Akyıldız-Zekeriya Kurşun, *a.g.e.*, s. 7.

¹³ Fahir Armaoğlu, *a.g.e.*, s. 196.

Mehmed Ali Paşa için asker tedarikinde Afrika'ya yönelmek bir mecburiyet halini aldı.

19. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin güney topraklarındaki otoritesinin azalmaya başlaması buna karşın Avrupa devletlerinin nüfuzlarının her geçen artması ve bunun yanında Mehmed Ali Paşa'nın giderek yükselen bir güç olması, Mısır'ın Afrika ve Kızıldeniz etrafında yayılmasının zeminini oluşturdu. Mehmed Ali Paşa, II. Mahmud'un ölümünün ardından tekrar Osmanlı Devleti ile iyi ilişkiler kurma yoluna gitti. Bu noktada Padişah Abdülmecid de herhangi bir zorluk çıkarmadı. Aradaki yakınlaşmanın bir sebebi de Osmanlı Devleti'nin istikrara olan ihtiyacıydı. Abdülmecid ile Osmanlı Devleti kendini yeniden bir yapılandırma sürecine gitti. Tanzimat ve Islahat Fermanlarıyla bir dizi köklü değişiklikler döneme damgasını vurdu. Rusya ile sık sık yapılan yıpratıcı savaşlara karşı da Avrupa devletlerinin yakınlığına ihtiyaç duyuluyordu. Devletin başkentinde son derece hayati bir önem arz eden İngiltere ve Fransa devletleri ile dostluk, güney topraklarında yerini muğlak bir ilişkiye bırakıyordu. Özellikle İngiltere ve Fransa'nın Kızıldeniz ve Doğu Afrika'daki artan nüfuzları karşısında Osmanlı Devleti ve Mısır bir yakınlaşma ihtiyacı hissetti. Zaten 1840 Londra Antlaşması ve 1841'de Mehmed Ali Paşa'ya verilen imtiyaz fermanında, Mısır ve Sudan bir bütün olarak ele alınmıştı.¹⁴ İmtiyaz fermanında Mısır ve Sudan'ın birlikte Mehmed Ali Paşa'ya bırakılması hem Mısır hem de Osmanlı Devleti için zorunluluktu. Mısır asker ve kaynak ihtiyacını buradan temin ederken Osmanlı Devleti de Avrupalı devletlerin Doğu Afrika'daki yayılmalarını engelleyecek bir set oluşturmuş olacaktı. Bir bakıma mevcut durum adı konmamış bir uzlaşıydı. Hidiv İsmail Paşa ile dikkat çekici bir hal alan ve fazlasıyla geliştirilen aradaki işbirliği, 1882'de İngilizlerin işgaline¹⁵ kadar devam edecekti. Zamanla bu ilişkide iniş çıkışlar oldu ne var ki biraz da şartların zorlamasıyla İngiliz işgaline kadar devam ettirildi. Bu nedenle bazı kaynaklarda Doğu Afrika'daki Mısır varlığı, Türk-Mısır dönemi olarak adlandırıldı.

2. Mısır'ın Doğu Afrika'da Yayılması ve Take Müdürlüğü

Mısır'ın 19. yüzyılda Doğu Afrika'da yayılması Mehmed Ali Paşa dönemine kadar iner. Kızıldeniz sahillerinde olduğu gibi Doğu

¹⁴ Durmuş Akalın-Selim Parlaz, *a.g.e.*, s. 23

¹⁵ Mısır'daki İngiliz işgalinin sonuçları ve o dönemdeki diplomasi mücadelesi için Bkz. Süleyman Kızıltoprak, *Mısır'da İngiliz İşgali Osmanlı'nın Diplomasi Savaşı (1882-1887)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2010, s. 138; Durmuş Akalın, *Siveyş Kanalı*, Yeditepe Yayınları, İstanbul, 2015, s. 438.

Afrika'nın içlerine doğru Mısır askerleri, Mehmed Ali Paşa zamanında ilerlemeye başladılar. Mehmed Ali Paşa, hem askeri hem de ticari nedenlerle bölgenin önemli olduğunu düşünerek Doğu Afrika'ya olan ilgisini arttırdı. Bu gerekçelerle Sudan ve Habeşistan'daki Mısır hâkimiyetinin temelleri atılmış oldu. Sudan'ın Mısır tarafından ilk defa ele geçirilmesi ise 1820-21'de gerçekleşti. Hâkimiyeti eline alan Mehmed Ali Paşa, bir miktar asker ve gerekli malzemeyi bölgede bırakarak bir idare tesis etmeye çalıştı.¹⁶ Mehmed Ali Paşa, Doğu Sudan'da Mavi Nil ile Take arasındaki araziye elde etmek istiyordu. 1827 yazında Al Rusayris'den yukarı Mavi Nil'de Dinka ülkesine yaptığı sefer başarısız oldu. Son yıllarında Habeş topraklarında Kvara bölgesinin hükümdarı ile başarısızlıkla sonuçlanan savaşlar yaptı. Arazinin engebeli ve hareket üssünün uzak bulunması ise yapılan harekâtların başarısızlıkla sonuçlanmasının başlıca nedenleriydi.¹⁷

Mehmed Ali Paşa daha fazlasını elde edemese de Sudan üzerinde söz sahibi olmayı başardı. Ali Hurşid Paşa, 1826'da Sudan Genel Valisi oldu. Ancak İngilizler Mehmed Ali Paşa'nın Habeşistan'daki fetih teşebbüslerine müdahale ederek engel oldular. Bunun üzerine Hurşid Paşa geri döndü; ona 1838'de Ahmed Paşa halef oldu. Habeş topraklarına yakın Take henüz ele geçirilememişti. Burası ancak 1840'ta ele geçirildi. Böylece Sudan Vilayeti, Nubya, Sennar, Darfur, Kordofan ve Bahre'l Gazel memleketleri buradan idare edilir duruma geldi.¹⁸ Ancak Mehmed Ali Paşa'nın vefatıyla birlikte Mısır, Doğu Afrika'daki yayılma politikasından vazgeçti. Mehmed Ali Paşa'nın yerine geçen Abbas Paşa, Mısır'ın Kızıldeniz sahilleri ve Doğu Afrika'daki askeri faaliyetlerine pek de taraftar değildi. Bu nedenle Mehmed Ali Paşa'nın Osmanlı Devleti'nden idaresini istediği Sevakin ve Musavva gibi iki önemli stratejik limanı Osmanlı Devleti'ne iade etti. Bu tarihten itibaren de Osmanlı Devleti, Doğu Afrika'da Cidde Valiliği üzerinden tekrar etkin konuma gelmeye başladı. Ne var ki bu çok da kolay bir iş değildi. Söz konusu dönemde Osmanlı Devleti Yemen'deki hadiseler ile meşguldü.¹⁹ Yemen'in yeniden kontrol altına alınması için Kızıldeniz ve Doğu Afrika'daki askeri unsurlarını ve ekonomik gücünü bu işin halledilmesine harcıyordu. Haliyle bu durum

¹⁶ Durmuş Akalın-Selim Parlaz, *a.g.e.*, s. 22.

¹⁷ Cengiz Orhonlu, *a.g.e.*, s. 145.

¹⁸ Cengiz Orhonlu, *a.g.e.*, s. 145-146; Durmuş Akalın-Selim Parlaz, *a.g.e.*, s. 23

¹⁹ Durmuş Akalın, "Yemen'in Kuzeyinde Osmanlı İdaresi'nin Yeniden Tesis Edilmesi ve Mekke Şerif Muavini Kıbrıslı Tevfik Paşa (1848-1851)", *Akdeniz İnsani Bilimler Dergisi*, Cilt V, Sayı 1, 2015, s. 33-34.

Doğu Afrika'da Mısır ve Osmanlı Devleti arasında bir takım yetki tartışmalarını da beraberinde getirdi.

Cidde Valiliği ve Take Müdürlüğü'nün yetki alanlarıyla ilgili 21 Ekim 1852'de Osmanlı Devleti, Mısır Valisi'ne bir yazı göndermek durumunda kaldı. Söz konusu yazıda Yemen Eyaleti dâhilinde kalan Keyk köyüne yarım saat mesafede olan kuyular başına kadar tahdit olunan Tokur arazisiyle dahilindeki yerleşim alanları ve kabilelerin eskiden beri Sevakin'e bağlı olduğu ifade ediliyordu. Sevakin de Cidde'ye dâhil iken Tuzla, Akik ve Keyf Sudan'dan ayrılmış ise de söz konusu yerler ve bölgenin önde gelen dört kabilesinin Sudan'ın Take Müdürlüğü'ne bağlı oldukları iddia edilmeye başlanmıştır. Bunun üzerine Cidde Valiliği tarafından meselenin gerçek boyutu İstanbul'a sorulmuştur. Sevakin Kaymakamı da Tokur'daki kale yüzbaşı Hasan Ağa'nın, Take Müdürü Miralay Ali Bey'in ve tahsilat memuru Binbaşı Muharrem Ağa'nın ahaliye kötü davrandıkları yolunda bir yazı göndermiştir. Osmanlı Devleti ise her yerde geçerli olan düzeninin Sevakin'e bağlı yerlerde de olması ve Osmanlı padişahının aksi bir duruma rıza gösteremeyeceği şeklinde cevap vermiştir. Bu konuda İstanbul'da devlet erkânının yaptığı görüşmelerde Sevakin ve çevresindeki ahali ile yerleşimlerin Osmanlı Devleti'ne bağlı olduğunun şüphe götürmez olduğu beyan edilmiştir. Bu yüzden bir sıkıntı çıkarmadan bu bölgelerin idaresinin ve asayişinin sağlanması Cidde Valiliği'nden istenmiştir.²⁰

Mısır'ın Doğu Afrika'da Cidde Valiliği uhdesinde olan araziler üzerinde söz sahibi olmak istemesiyle ilgili 18 Kasım 1858'de Cidde Valisi Namık Paşa İstanbul'a bir yazı daha yazmıştır. Buna göre, Sevakin Kaymakamı Süleyman Bey'in idaresi sırasında Sevakin gümrüğünün fazla gelirlerini takdim eylediği pusulada sınırlar tespit edilmediğinden Mısır memurları tarafından Sevakin'e bir buçuk saat mesafedeki mahallere kadar Mısır'ın kara gümrükleri teşkil ettiği beyan edilmiştir. Sevakin'e denizden gelen emval ve eşyadan resmi gümrük alındıktan sonra Mısır memurları da vergi almaktadırlar. Yine karadan gelen emtiadan da vergi alınıp sonra yine Sevakin'de vergi alınmaktadır. Bu nedenle mükerrer vergi alınmasından ötürü Mısır Valisi'ne durumla ilgili 12 Eylül 1858'de Cidde Valisi Namık Paşa tarafından haber verilmiştir. Ardından bu konuyla ilgili Sevakin Kaymakamı'ndan memleketin ahali tarafından yazılmış Arapça bir yazı daha gönderilmiştir. Mısır Valisi'nden gelecek cevaba göre İstanbul'un yeniden bilgilendirileceği haber verilmiştir. Cidde Valisi

²⁰ A.MKT.MVL. 57A/ 72 37.

şimdiye kadar birçok defa yazışma yapsa da konuyla ilgili bir gelişmenin olmadığını ve durumun bu haliyle kalmış olduğunu yine İstanbul'a hatırlatmıştır.²¹ Cidde ve Mısır tarafından Sevakin'e yakın yerlerde mükerrer gümrük uygulamasıyla ilgili yazışmalar bir süre daha devam etmiştir. Cidde Valiliği elini güçlendirmek için bölgeden gelen bazı mahzarların İstanbul'a ulaşmasını sağlamıştır.

22 Ocak 1859'da Sevakin tarafından gönderilen mahzarlardan anlaşılacağı üzere gerek Habeş ve gerekse de Sudan taraflarından Sevakin'e gelen emtiadan mahalline göre yük başına vergi alınmakta ve asıl gümrük Sevakin'e verilmektedir. Ancak şimdi Mısır tarafı Sudan tarafından Sevakin ve Musavva'ya gelen emvalden % 12 ve denizden buralara giden emtiadan da % 5 gümrük resmi almak istemektedir. Take Müdürü Abbas Bey söz konusu gümrüğü Fransa tebaasından Beni Kosika adlı tüccara iltizam etmiştir. Bunun ardından Sevakin Kaymakamı'ndan etrafındaki on iki arz mesafedeki ve öteden beri vergi toplanan yerlerin vergilerinin tahsili için Senkan adlı mahalde ve ona bağlı yerlerde mültezimi tarafından memur tayiniyle işe başlamak üzere müsaade ve muvafakat olunmasını istemiştir. Bunun üzerine meclis toplanmış müzakerelerden sonra, bunu kabul etmek mükerrer gümrük almak demek olacağından ve bu da kanunlara aykırı olduğundan buna izin verilemeyeceği ancak istenirse müdürlük tarafından yapılabileceği beyan edilmiştir. Alınan karar söz konusu memura bildirildiği halde Take Müdürünün Sevakin'den on iki saat mesafedeki Tokur adlı mahalle geldiği istihbar olunmuştur. Burada 500-600 civarında piyade ve süvari askeri vardır. Aynı zamanda ziraat yeri de olduğundan dereden aşar almaya başlamıştır. Hâlbuki oralarda öşür verilmeyip bu sadece Sevakin tarafında geçerlidir. Bir mahalde iki öşür ve iki gümrük vergisinin ahalinin tahammülünü aşacağından, ahali buralardan kaçmaya başlayacaklardır. Bu konuda nasıl bir karar verileceği İstanbul'a sorulmuş ve gelecek emirlere göre hareket edileceği beyan edilmiştir.²² Tüm bu yazışmalar neticesinde tam bir çözüm bulunamadan mesele mevcut haliyle İsmail Paşa dönemine aksetmiştir. İsmail Paşa ise bu durum karşısında daha atak ve etkin bir politika takip etmeye başlamıştır.

3. Hidiv İsmail Paşa ve Doğu Afrika'da Mısır İlerleyişi

Mısır'ın Sudan bölgesinden sorumlu olan Take Müdürü Abbas Hilmi, Doğu Afrika'daki Osmanlı-Mısır hududu ve mevcut durumla ilgili 30 Temmuz 1863'te Kahire üzerinden İstanbul'a bir yazı

²¹ MVL. 752/56.

²² MVL. 752/56.

göndermiştir. İçeriğinde hudutta yer alan Arapların idaresinden ve Take Müdürlüğü'nün hareketlerinden bahsedilmiştir. Yazı Meclis-i Vala'ya ulaştırılmıştır. İstanbul'da mesele ele alınırken Osmanlı Devleti'nin her yerde tebaasının emniyeti ve huzurunu esas aldığı belirtilerek Sevakin'deki kaymakamın göreve başlamasından evvel Cidde Valiliği ile bu konuda yazışmalar yapıldığı üzerinde durulmuştur. Hududun belirlenmesi ve iki tarafın asayiş konusunda Sudan tarafından ve Cidde tarafından birer kimsenin görevlendirilmesi kararlaştırılmıştır. Cidde tarafından Çavuş Said Ağa görevlendirilmiştir. Kendisi Sevakin'e vardığında Sudan tarafından gönderilen memuru tanımayarak iki taraf arasındaki kalan 2 arazinin ve 4 Arap kabilesinin Sevakin'e tabi olduklarını yazmıştır. Buna karşılık da Sudan tarafından gelen memur söz konusu yerlerin ve kabilelerin Take Müdürlüğü'ne ait olduğunu yazmıştır. Bunun üzerine iki tarafı da dikkatle incelemek ve gerek Sevakin gerekse de Take tarafındaki kadı, müftü ve önde gelen ahalinin dinlenmesine karar verilmiştir. Bunun için hem Cidde tarafına hem de Sudan hükümdarı tarafına bu işlere mahsus birer memur göndermeleri noktasında yazılar yazılmıştır. Sevakin'deki kaymakamın Sudan tarafına çok sert ve uygunsuz şekilde davranmasında Sevakin'in havası ve kaynaklarının fazla olması ile kendisini Take Müdürü'nden daha yukarıda görmesi etkili olmaktadır. Tüm bu rahatsızlıklar da yine Mısır tarafından Sadaret'e bildirilmiştir.²³ Bu yeni hal İsmail Paşa'nın meselede daha ilk dönemlerinde ne kadar atak olduğunu göstermektedir. Aynı zamanda ileriye dönük bölge üzerindeki faaliyetlerin de habercisi gibidir.

Mısır'ın İstanbul'a aksettirdiği durum karşısında Cidde Valiliği de kendi açıklamalarını yapmıştır. Buna göre, Sevakin'de bulunan ahali Sudan ve Habeş tarafına yakındır. Tüccarların büyük bir kısmı Sudan ve Habeş memleketleriyle irtibatlıdır. İki senede bir Mısır memurları tarafından zorbalıkla vergi toplanmaktadır. Bu durum derhal bildirilmişse de hakıyla meselenin üstüne gidilememiştir. İleride bunun ortadan kalkacağı vadiyle durum mevcut haliyle bırakılmıştır. Ancak yine bu günlerde Osmanlı askerinin bulunduğu Sevakin hududu dâhilinde bulunan bazı mahallerden gelen bilgilere göre Mısır tarafından gönderilen asker ve vergi memurları bölgeye gelmişlerdir. Sevakin gümrüğüne vergi vermemeyi buna karşılık bölgenin tüm mahsullerinden % 12 vergilerini vermelerini talep etmişlerdir. Yine Sevakin'den Sudan ve Habeş tarafına giden emtianın da buna dâhil olduğunu söylemişlerdir. Ancak bu durum kabul edilmemiştir. Çünkü bölge ahali eskiden beri vergilerini Sevakin'e vermektedirler. Eğer bu

²³ MVL. 266/6.

kabul edilecek olursa % 29 hesabıyla vergi vermiş olacaklardır. Durum bu haliyle kalacak olursa imar etmeye çalıştıkları bölgenin hepten perişan olacağı konusunda Sevakin ahalisi şikâyetinde bulunmuştur.²⁴ Söz konusu şikâyetler de İstanbul'a olduğu gibi aktarılmıştır.

Sevakin'e bağlı Doğu Afrika'da arazinin durumu atıl halde kaldıkça bir takım sıkıntılar oluşmaya başlamıştır. Bunun üzerine İsmail Paşa kesin bir çözüm elde etmek üzere Osmanlı Devleti'yle yazışmaya başlamıştır. İsmail Paşa, Sevakin ve Musavva'nın Mısır'a bırakılmasını teklif etmiştir. Paşa'nın bu teklifleri İstanbul'a ulaşınca da konu hakkında görüşmeler başlamıştır. 18 Temmuz 1864'te İstanbul'da yapılan görüşmelerde Habeş Eyaleti'ne bağlı Sevakin ve Musavva iskelelerinin Mısır idaresinde olan Take Müdürlüğü'ne ilhaki için Mısır Valisi'nin göndermiş olduğu tahriratın kapı kethüdası tarafından getirildiği belirtilmiştir. Hemen ardından toplanan Meclis-i Mahsus-ı Meşveret'te İsmail Paşa'nın yazısı okunup, Kavalı Mehmed Ali Paşa ve Abbas Paşa zamanında iskelelerin durumu ve ilhak için İsmail Paşa'nın gösterdiği gerekçeler ele alınmıştır. Daha önce Mehmed Ali Paşa'ya bu hak verildiğinden şimdi verilmeyecek olması mahzurlu görülmüştür. Yine önceden voyvodalık ve mütesellimlik ile idare olunurken şimdi başka başka kaymakamlıklara dönüştürüleceği beyanına vurgu yapılmıştır. Tüm görüşmelerden sonra konuyla ilgili Cidde Valisi'nin görüşü istenmiştir. İsmail Paşa'ya da durumla ilgili münasip bir cevabın verilmesi kararlaştırılmıştır. Bir gün sonra alınan karar padişaha takdim edilmiş o da olumlu bulmuştur.²⁵ İsmail Paşa'nın talebinin ulaştığı bu dönemde Osmanlı Devleti, Habeş Eyaleti de dâhil olmak üzere Babü'l Mendeb'e kadar hak iddia ediyordu. Buna karşılık Mısır'da İsmail Paşa'nın devri, yeni bir yayılma hareketini ifade ediyordu.²⁶

İlk yazışmalardan istediği sonucu elde edemeyen İsmail Paşa, 26 Aralık 1864'te İstanbul'a yeni bir yazı göndermiştir. Söz konusu yazısında, Sevakin ve Musavva iskelelerinin Take Müdürlüğü'ne ilhaki hususunda daha önce Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın 10 Eylül 1846 tarihli teşebbüsünün kabul edildiğini beyan etmiştir. Merhum Abbas Paşa zamanında bu iskelelerin idaresi terk edilerek yine Cidde Eyaleti'ne ilave edilmiştir. Söz konusu iki iskelenin Take'ye tekrar ilhak edilmek istenmesi birkaç nedene bağlıdır. Bunlardan biri müdürlüğe bağlı Arapların vergilerini vermemek için ikide bir Sevakin ve Musavva taraflarına iltica etmeleridir. Yine bu iskelelerdeki Araplar

²⁴ MVL. 752/56.

²⁵ İ.MTZ (05) 20/787.

²⁶ Cengiz Orhonlu, *a.g.e.*, s. 148.

da aynı şekilde müdürlüğe firar etmektedir. Bu iskelelerin Habeş hududuna yakın yerleri uygunsuz kişiler tarafından mesken kabul edilmiştir. Yine bu insanlar arasına karışanlar daha başka uygunsuzluklara sebep verebileceklerdir. Ayrıca buraların ileride Habeş gibi ayrı bir hükümete dönüşme ihtimali de vardır. Bu nedenle buraların tamamının bir idare altına girip Mısır tarafından ikame edilecek memurlar tarafından Take Müdürlüğü'ne bağlanabilirler. Böyle olursa müdür ve diğer memurlar tam bir serbestlikle gidip gelebilecekler ve bölgenin durumunu teftiş imkânları ortaya çıkacaktır. Söz konusu endişeler de bu şekilde bertaraf edilebilecektir. Yine Osmanlı Devleti'nin men ettiği esir ticareti burada devam etmektedir. Sudan ve Habeş tarafındaki biçareler insanlığa sığmayacak şekilde zorluk ve hakaretlerle buraya gelen yabancı tüccarlar, değişik eşya ticareti altında bunu devam ettirmektedirler. Bu esirler türlü meşakkatlerle başka diyarlara nakil edilmektedirler. Bu işi yapanlar da haylice menfaat elde etmektedirler. Yabancı tüccarlar türlü vesilelerle bu insanları kandırmakta ancak buradaki ahali hadiseleri bilmediğinden Osmanlılara gaddar gözüyle bakmaktadır. Sudan taraflarındakiler kabiliyetli insanlardır. İleride buraların imar edilmesi ve gelişmesi ihtimali yüksektir ancak mevcut durum devam ettikçe bu zordur. Mevcut durumun düzelebilmesi esir ticareti gibi uygunsuz işlerin Sevakin ve Musavva tarafından yapılmasının önlenmesine bağlıdır. Bu iki iskele Mısır tarafına bırakılır ise Mısır'dan gönderilecek memurlar bölgeyi kontrol altına alarak bu gibi uygunsuz işlerin önünü kesebileceklerdir. Yine söz konusu iskelelerin Osmanlı Devleti'ne bağlı kalacağı aşikârdır. Buralar Cidde hazinesine ne kadar gelir sağlamakta ise buna bir miktar zam yapılarak Mısır'a ilhak edilmesi istenilmiştir. Bu durumun da gerek hazine gerekse de idarece herhangi bir zararı olmayacaktır.²⁷ Tüm bu sebeplerle söz konusu iskelelerin Mısır'a bırakılması İsmail Paşa tarafından talep edilmiştir. İsmail Paşa sorunu kesin olarak çözmek niyetindedir. Bu nedenle konuyu kapsamlı bir şekilde ele almıştır.

İsmail Paşa'nın Sevakin ve Musavva'yı Osmanlı Devleti'nden istemesi üzerine bölgedeki mevcut durumun bilinmesi için Cidde Valiliği'ne bir yazı gönderilmiştir. Giden yazıda İsmail Paşa'nın talebinden bahsedilmiş Sevakin ve Musavva iskeleleri ile buralara bağlı Arapların Take Müdürlüğü'ne ilhakı hakkında Mısır Valisi'nden gelen mektup ve yazılan cevap ile daha önce Kavalalı Mehmed Ali Paşa merhum zamanında gönderilen tahriratla beraber incelendiği açıklanmıştır. Bunlardan anlaşılacağı üzere söz konusu iskeleler

²⁷ İ.MTZ (05) 20/787.

Mehmed Ali Paşa zamanında Take Müdürlüğü'ne terk edilmiştir. Şimdi benzer şekilde yeniden bir talep olmuştur. Önceki muamele voyvodalık ve mütesellimlik şeklinde cereyan etmiştir. Şimdi teklif olunan şekil ise başka başka kaymakamlıklar biçimindedir. Mehmed Ali Paşa'ya bırakılan usulde ise buraları mütegalibe elinde kalmıştır. Daha sonra bu usul terk edilince asayiş artmış ve bu nedenle de gümrük gelirleri ve başka gelirlerde yükseliş başlamıştır. Ancak bölge tam olarak bilinmemektedir. Bu nedenle söz konusu iskelelerin en son gelir ve hasılatlarının ne olduğu muhasebe kayıtları gelmediği için belirsizdir. Bu konuda hemen bir bilgilendirmenin yapılması istenmiştir.

Osmanlı Devleti ve Mısır arasında yazışmalar devam ederken İstanbul'da bu talebin kabul edilebileceğine dair bir hava oluşmaya başlamıştır. Yapılan görüşmelerde önceki durum tekrar edilerek, Cidde Eyaleti'ne bağlı Sevakin ve Musavva iskelelerinin Mehmed Ali Paşa'ya verilen müsaade ile Take Müdürlüğü'ne ilhak edildiğinin bir kez daha üzerinde durulmuştur. Ancak merhum Abbas Paşa zamanında yine Cidde Eyaleti'ne terk ve iade edilmiştir. Buna rağmen müdürlüğe bağlı Araplardan bir kısmı vergilerini vermemek için ara sıra Sevakin ve Musavva taraflarına iltica etmeye başlamışlardır. Diğer taraftan da bir kısım ahali müdürlüğe gelmektedir. Bu şekilde iki taraf arasında kontrolsüz kalan yerleri mesken edinenler her iki tarafa zarar vermektedirler. Bu nedenle bu yerlerin tekrar Take Müdürlüğü'ne bırakılmasının faydaları vardır. Bu fayda esir ticareti ile mücadele etmek için de önemli olacaktır. Söz konusu iskeleler yukarıdaki gerekçelerle her sene Cidde hazinesine vermekte oldukları mablağı yine devam ettirerek Mısır tarafından idare edilmek istenmektedir. Bu durum Meclis-i Hass-ı Vükela'da müzakere edilmiştir. Buna dair önceki evraklar dahi bulunarak okunmuş yapılacak zammın tespitiyle bir senelik olarak Cidde Valiliği tarafından Mısır idaresine ihale kılınmak şartıyla verilmesi uygun görülmüştür. Ayrıca daha önce Mehmed Ali Paşa'ya verilen müsaadenin şimdi esirgenmesinin münasip olmayacağı düşünülmüştür. İlgili yerlerden beklenen cevapların gelmesiyle gerekenin yapılacağı beyan edilmiştir.²⁸ Bir süre beklemeden sonra Cidde Valiliği'nden beklenen yazılar İstanbul'a ulaşmıştır.

İstanbul'da Sevakin ve Musavva'nın Mısır'a bırakılması hususunda yeni görüşmeler yapılmıştır. Görüşmeler neticesinde söz konusu yerlerin Mısır'a bırakılmasının faydalı olacağı düşünülmüştür.

²⁸ A.MKT.MHM. 323/68.

Yine Mısır tarafından gümrük ve başka gelirlerden ne elde edilmekte ise bedeline % 50 zamlı Cidde hazinesine verilmek üzere Mısır tarafından talep edilmiştir. Söz konusu iskelelerin idaresine tayini icap eden binbaşı rütbesinde iki ismin Cidde'ye gönderilip atanmasıyla hem Cidde hazinesi fazlasıyla yarar sağlanacak hem de oraları kendine yurt edinen asi Araplara karşı bölgenin asayişini temin edilecektir. Bu durum mümkün olmaz ise Mısır tarafı kendisine bilgi verilmesini istemektedir. Yapılacak işlerle ilgili olarak söz konusu Sevakin ve Musavva iskelelerinin hasılatlarının tespiti ve teklif edilen şekliyle yönetiminin faydalı olacağına dair yazı Mısır tarafından gönderilen yazıyla birleştirilip padişaha sunulmuştur. Padişah da Mısır valisi tarafından tespit edilecek memurların Cidde'ye gönderilerek işe başlamalarına ve adı geçen iskelelerin şimdiki gelirleri ne miktarda ise yarısı nispetinde bir zam yapılarak verilmesini uygun görmüştür. Yine buraların idaresinin Osmanlı Devleti'nde geçerli olan kanunlara uygun şekilde yönetilmesi tavsiye edilerek gerekli işlemler için çalışmalar Maliye Nezareti'ne bırakılmıştır. Buradan elde edilecek gelirlerin de Cidde hazinesine gelir olarak kaydedilmesi istenmiştir.²⁹ Sevakin ve Musavva gibi iki önemli limanı elde eden İsmail Paşa bu defa ilgisini Sudan içlerine ve Habeş taraflarına yöneltmiştir. Çok geçmeden de beklediği fırsatlar ortaya çıkmıştır.

Sudan ve Habeş taraflarının asayişini ile ilgili 11 Ekim 1865'te İsmail Paşa, İstanbul'daki kapı kethüdası Kamil Bey'e bir yazı göndermiştir. Babiali'ye iletilen bu yazıda, Sudan tarafında Take Müdürlüğü'nün Kassala adlı yerinde ikamet eden bir alay Sudan askeri tarafından meydana getirilen vukuat ve ihtilal hakkında bilgi verilmiştir. Yine Fırkateyn-i İbrahimiye Vapurunun Sevakin iskelesine varmasıyla Sudan hükümdar vekil Cafer Paşa tarafından mufassal bir tahrirat gönderilmiştir. Buna göre Sudan'da hükümdar merkezi olan Hartum'dan gönderilen mükemmel bir fırka askeri birlik Kassala'ya yanaşmıştır. Burada sergerde Abdullah Paşa tarafından silahlarını bırakıp teslim olmaları için teklif ve nasihatler yapılsa da faydası olmamıştır. İnatlarında ısrar edip askerler karşısında durmaya cesaret etmişlerdir. Bunun üzerine üzerlerine varılıp zorla silahları ellerinden alındıktan sonra fesadın başı olanlar ele geçirilmiştir. Ele geçirilen askerler de usulüyle dağıtılarak böylece gaile bertaraf edilmiştir. Sudan taraflarından da emniyet ve asayiş tam olarak yeniden sağlanmıştır³⁰ şeklinde İstanbul'a bilgi verilmiştir. Söz konusu durum üzerine Mısır Valisi'ne bir tahrirat yazılması düşünülmüştür. Alınan

²⁹ A.MKT. 160/19

³⁰ İ.MTZ (05) 20/802.

karar bir gün sonra padişaha iletilmiş ve Mısır Valisi'ne tahrirat gönderilmesi uygun görülmüştür (31 Ekim 1865).³¹ Bu açıklamalar aslında bundan sonraki askeri faaliyetlerin ilk adımı gibi olmuştur. Çünkü Mısır bu gelişmelerden sonra Doğu Afrika'da çok yönlü ve kapsamlı bir yayılma faaliyetine girişmiştir. Bunun için de birçok yabancı subaydan istifade etmiş onları Mısır ordusunda görevlendirmiştir.

Sevakin ve Musavva'nın alınmasından sonra İsmail Paşa, Doğu Afrika'daki askeri yayılma ile ilgili hazırlıklara başladı. Bunun için Kassala'da bir askeri istasyon kurdu.³² Gordon Paşa(Charles George Gordon) da buraya yerleştirildi. Gordon Paşa 1874'te Sudan topraklarına vali olarak atandı.³³ Yine İtalyan asıllı Romolo Gessi ve Emin Paşa (Eduard Schnitzer) Bahre'l Gazel ve Ekvatorya'ya atandılar. Aynı kapsamda Munziger Paşa daha 1871'de Musavva'ya vali olarak atandı. Sonraları kendisinin yetki alanı Kızıldeniz sahilleri ve Somali'ye kadar genişletildi.³⁴ Daha güneydeki topraklarda ise faaliyet gösteren en önemli isim Chaillé-Long'du.³⁵ İsmail Paşa'nın Türk-Mısır ordusunda istihdam ettiği birçok yabancı arasında en kalabalık grup Fransızlar ve Amerikalılardı. Hatta bir ara 1870'lerde 48 Amerikalı subay Mısır ordusunda görev yaptı. Ancak Amerikalı askerlerin istihdamına 1882'de İngilizlerin Mısır'a yerleşmesiyle son verildi.³⁶ İsmail Paşa bu faaliyetler için özellikle yabancı subaylardan ve Amerikalılardan yararlandı. Çünkü Amerikan iç savaşının bitmesiyle ortaya çıkan bu subaylar iyi bir tercihti. Ayrıca Avrupa'da farklı etnik kökenlerden subayların istihdamına da dikkat edildi. Böylece Mısır'ın görüntüde herhangi bir Avrupa devletine bağımlılığı söz konusu olmayacaktı.

İsmail Paşa, Doğu Afrika'da bir yandan Kızıldeniz ve Aden Körfezi sahillerine doğru ilerlerken bir yandan da Sudan ve Habeşistan'a doğru bir yayılma içinde oldu. 1870'de Mümtaz Paşa, Cape Guardafui'ye kadar olan alanı kapsayan sahanın valisi ilan edildi.

³¹ İ.MTZ (05) 20/802.

³² Alice Moore-Harell, "The Turco-Egyptian Army in Sudan on the Eve of the Mahdiyya 1877-80", *International Journal of Middle East Studies*, vol. 31 No. 1, Cambridge University Press, 1999., 1999, p. 22.

³³ Ch. Chaille-Long, "Chaille-Long's Work on the Nile", *Bulletin of the American Geographical Society*, Vol. 36, No. 6, American Geographical Society, 1904, p. 346.

³⁴ Cengiz Orhonlu, *a.g.e.*, s. 150-151; Gabriel Baer, "Slavery in Nineteenth Century Egypt", *The Journal of African History*, Vol. 8, No. 3, Cambridge University Press, 1967, p. 432.

³⁵ Ch. Chaille-Long, *a.g.m.*, p. 350.

³⁶ Durmuş Akalın-Selim Parlaz, *a.g.e.*, s. 116.

Berbera gibi önemli şehirler de bu arada Mısır kontrolüne geçti.³⁷ Yine Amerikalı subay Albay Purdy'den Viktorya Gölü'ne kadar ilerlemesi talep edildi ancak daha sonra bu işten vazgeçildi.³⁸ İsmail Paşa, Doğu Afrika'daki etkinliğini daha da arttırmak için faaliyetlerine devam etti. 1874'te Darfur ele geçirildi.³⁹ 1875'te Zeyla Osmanlı Devleti'nden alındı.⁴⁰ Yine 1875 yılında Rauf Paşa Harar'ı ele geçirdi. Askeri birlikler tertip edilerek Habeş içlerine kadar sevk edildi. Devam eden ilerleme Zengibar'a gelince durmak zorunda kaldı. Bu durum biraz da İngiltere'nin etkisiyle gerçekleşti. Mısır kuvvetleri 1875 yılının sonlarına doğru Doğu Afrika'da Zengibar'a kadar ilerlediler. İsmail Paşa Juba Nehri'nin etrafına yerleşmek imkânlarını incelemek üzere McKillop Paşa'yı da buraya gönderdi. Aynı dönemde Gordon Paşa da Viktorya Gölü'ne yaklaşmıştı.⁴¹ Mısır askerî ilerlemesi çok hızlı bir şekilde devam ettiyse de arkası getirilemedi. Özellikle Zengibar'a yaklaşıldıkça İngiltere rahatsızlığını açıkça dile getirmeye başlamıştı.

Mısır'ın Afrika'da bu yayılma faaliyetlerinden en çok İngiltere rahatsızdı. Bu nedenle zaman zaman Mısır, İngiltere tarafından protestolara maruz kaldı. Bu noktada Kahire'de İngiliz konsolosu Stanton şikâyetlerini birkaç defa İsmail Paşa'ya iletmışti. Ancak İngiltere bir süre sonra bu eleştirilerinden vazgeçti. Afrika'da önceden tespit edilecek belli bir sahanın Mısır'ın idaresi altında olabileceğini kabul etmeye yanaştı. Mısır ve İngiltere arasındaki bu yakınlaşma 1877'de yapılan bir anlaşmayla neticelendi. Aradaki anlaşmaya göre Ras Hafun'a kadar olan sahaya Mısır yerleşebilecekti.⁴² Ancak İngiltere ve Mısır arasında yapılan bu anlaşmanın geçerli olabilmesi için Osmanlı Devleti'nin tasdiki şartı konulmuştu. Ne var ki Osmanlı Devleti de söz konusu anlaşmayı kabule yanaşmadı.⁴³ Zaten Mısır'ın Doğu Afrika'da gerçekleştirdiği ilerleme kısa süre sonra büyük sıkıntılara sebep olmaya başladı. En belirleyici gelişme ise 1879'da

³⁷ E.R. Turton, "Kirk and the Egyptian Invasion of the East Africa in 1875: A Reassessment", *The Journal of African History*, Vol. 11 No. 3, Cambridge University Press, 1970, p. 357-358; Durmuş Akalın, "Somali'de Berbera Limanı ve Osmanlı Devleti'nin Bölge Üzerindeki İddiaları (1839-1894)", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XXIX/1, 2014, XXIX/1, 2014, s. 10

³⁸ E.R. Turton, a.g.m., p. 356

³⁹ Czeslaw Jesman, "Egyptian Invasion of Ethiopia", *African Affairs*, Vol. 58, No. 230, Oxford University Press, 1959a, p. 76

⁴⁰ Czeslaw Jesman, a.g.m., 1959a, p. 78

⁴¹ E.R. Turton, a.g.m., p. 355

⁴² E.R. Turton, a.g.m., pp. 358; Halford L. Hoskins, "British Policy in Africa 1873-1877: A Study in Geographical Politics", *Geographical Review*, Vol. 32, No.1, American Geographical Society, 1942, p. 143-146

⁴³ Cengiz Orhonlu, a.g.e, s. 154

Hidiv İsmail Paşa'nın görevinden el çektilmesiydi. Ardından Mısır'da Urabi Paşa'nın sebep olduğu gelişmeler kısa süreli bir kargaşaya ve belirsizliğe sebep oldu. Çok geçmeden de İngiltere, 1882'de kanalın güvenliği gibi birtakım gerekçeleri ileri sürerek Mısır'a müdahale etti ve Mısır İngiliz kontrolüne girdi. Tüm bu gelişmeler haliyle Sudan ve Habeş topraklarını da etkiledi. Mısır'ın bölgedeki etkisinin zayıflamasıyla beraber 1883'te Sudan'da dervişler giderek güç kazandılar. Kısa süre sonra da Kassala kontrollerine geçti. Bu durum İngiltere için 19. yüzyılın sonlarında Doğu Afrika'daki en önemli mesele haline aldı.⁴⁴

Mısır'da yaşanan sıkıntılar ve İngiltere'nin müdahalesinin ardından Mısır, Doğu Afrika'daki faaliyetlerine son verdi. Bu defa mesele Osmanlı Devleti açısından önem arz etmeye başladı. Bu nedenle Mısır'dan Doğu Afrika'daki mevcut durumla ilgili bilgi istendi. 7 Ocak 1885 tarihinde Hidiv Mehmed Tevfik Paşa, selefî tarafından Ras Hafun'a dikilen bayrağın akıbeti, idare ve vergi durumlarıyla ilgili İstanbul'dan gelen yazının kendisine ulaştığını beyan etti. Bölgedeki durumu ise şöyle izah etmiştir: Kızıldeniz'in batı sahillerini dolaşmak göreviyle 1867 senesinde Cafer Mazhar Paşa tayin edilmiştir. Kendisi Ras Hafun'a Osmanlı bayrağını dikmiştir. Ancak oranın idaresine dair herhangi bir şey yapmamıştır. Daha sonra Mümtaz Paşa dahi Kızıldeniz'in batı sahillerini dolaşmış ve Ras Hafun'a tekrar Osmanlı bayrağını dikmiştir. Bundan Cafer Mazhar Paşa'nın diktiği bayrağın kaldırıldığı ortaya çıkmaktadır. Ancak McKillop Paşa'nın diktiği bayrak hala durmakta mıdır yoksa kaldırılmış mıdır Mısır tarafından malum değildir. Bununla beraber İsmail Paşa ile İngiltere tarafından 1877 senesinde yapılan mukavelede Ras Hafun'a kadar Somali sahillerinin Osmanlı idaresi altında kalmak üzere Mısır hükümetine tabi olduğu kararlaştırılmıştır. Ancak bu mukavelenin Osmanlı Devleti tarafından tasdik edilmesi şartı vardır ve şimdiye kadar Osmanlı Devleti tarafından tasdik edilmemiştir. Yine Berbera'da emniyetin muhafazası ve gümrüğün işlemesi için oraya silahlı bir müstahdem, muntazam bir şekilde yerleştirilmiş ve geçen seneye kadar görevine devam etmiştir. Fakat Mısır'ın dâhili daha önemli işleri nedeniyle Ras Hafun hakkında herhangi bir teşebbüs ve icrada bulunmamıştır. Bu nedenle McKillop Paşa'nın diktiği Osmanlı bayrağı hala baki midir değil midir bilinmemektedir. Mısır'da Somali hakkındaki malumat bunlardan ibarettir. Şimdi Somali tarafındaki sıkıntılar nedeniyle oradaki kuvvet

⁴⁴ W.B. Stern, "The Treaty Background of the Italo-Ethiopian Dispute", *The American Journal of International Law*, Vol. 30, No. 2, American Society of International Law, 1936, p. 190.

zayıflamış ve sorunlar baş göstermiştir. Bu nedenle asker takviyesi ve başka hususlara gerek duyulmuştur. Ancak Mısır ne asker ne de başka türlü oraya yardım götürecektir bir haldedir. Bu münasebetle orada bulunanlar ile Harar'daki asker ve memurları Mısır'a celp etmek durumu ortaya çıkmıştır. Bunlar da az olduklarından kuşatılmış gibidirler. Aden tarafından Zeyla'ya gönderilen askerler sayesinde kabilelerin kuşatmasından çıkabilmişlerdir. Askerler ve memurlar bu sayede Harar'dan Zeyla'ya ve Zeyla'dan Mısır'a gelebilmişlerdir. Söz konusu sebeplerden dolayı Musavva hududundan yukarıda kalan Kızıldeniz'in batı sahillerinin Mısır Hıdivliği idaresinde kalmalarının mümkün olamayacağına dair 18 Kasım 1884 (29 Muharrem 1302) tarihli ve 18 numarasıyla takdim edilen tahrirat ile durum İstanbul'a bildirilmiştir. Yine Musavva'nın güneyindeki asker ve memurlar zor durumda olduklarından Musavva'nın muhafazasında dahi bir takım zorluklar çıkması mümkündür. Durum bu haliyle İstanbul'a aktarılmıştır.⁴⁵

Mısır, İsmail Paşa ile birlikte kısa sürede Doğu Afrika'da hızlı bir yayılma gerçekleştirse de bunu muhafaza edememiştir. Bu durum bölgede büyük bir güç boşluğu ve istikrarsızlığa neden olmuştur. Haliyle mevcut durum Osmanlı Devleti açısından da sıkıntılara sebebiyet vermiştir. O nedenle Mısır'ın çekilmesiyle kendisini gösteren otorite boşluğu kısa sürede Avrupa devletleri tarafından doldurulmuştur. Urabi Paşa hadisesi nedeniyle İngiltere Mısır ve Sevakin'i işgal ettiği gibi, İtalya da Kızıldeniz sahilindeki Beylül, Musavva ile Arafali mevkiilerini ve Habeşistan'ın himayesi altında olduğunu iddia ederek Kassala'yı zapt etmiştir. Yine İngilizler Zeyla ve Berbera'yı muvakkaten işgal ettiklerini açıklamışlardır. Aynı şekilde Fransızlar da Obuk ve Tacura'yı işgal etmiştir.⁴⁶ Böylece Doğu Afrika haritası 19. yüzyılın sonlarında tamamen değişmiş başka bir hal almıştır.

Sonuç

Mısır'ın 19. yüzyıl başında Doğu Afrika'da yayılma üzerine bir siyaseti mevcut değildir. Bu durum Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın Mısır'da bir otorite tesis etmesiyle başlamıştır. Ancak Mehmed Ali Paşa'nın faaliyetleri Doğu Afrika sahillerinde Sevakin ve Musavva'nın Osmanlı Devleti'nden alınması ve Sudan içlerinde Take Müdürlüğü'nün kurulması şeklinde gerçekleşmiştir. Bu dönemde Mehmed Ali Paşa daha güneye yönelik faaliyetlere girişmemiştir.

⁴⁵ Y.EE. 118/39.

⁴⁶ Muhammed Tandoğan, *a.g.e.*, s. 58.

Bunun sebepleri ise Osmanlı Devleti ile yaptığı mücadelelerde Mısır'ın yorgun düşmesi ve Mehmed Ali Paşa'nın ilerleyen yaşı dikkate alındığında Avrupa devletleri ile karşı karşıya gelip Mısır'daki hâkimiyetini riske etmek istememesi olduğu düşünülebilir. Ancak yine de Mehmed Ali Paşa Kızıldeniz'in büyük bir kısmında ve Doğu Akdeniz'de bir güç unsuru olmayı başarmıştır. Kendisinden sonraki Mısır paşaları da Mehmed Ali Paşa'nın önceki kazanımlarından fazlasıyla istifade etmişlerdir. Bu konuda özellikle İsmail Paşa dönemi dikkat çekici olmuştur.

Mehmed Ali Paşa'dan sonra başa geçen Abbas Paşa ve Said Paşa dönemlerinde Mısır'ın Afrika'da yayılma siyasetine yönelik hamleler pek görülmemektedir. Hatta Abbas Paşa'nın Sevakin ve Musavva'yı tekrar Osmanlı Devleti'ne bıraktığı düşünülürse Mısır kendi iç siyasetine yoğunlaşmıştır denilebilir. Abbas Paşa'nın öldürülmesinin ardından Said Paşa ise Mısır'da büyük yatırımlara girişmiştir. Bunlardan en dikkat çeken Ferdinand de Lesseps'e Süveyş Kanalı için ruhsat verilmesidir. Said Paşa zamanında Mısır, Avrupa devletlerinin yoğun olarak ilgi gösterdikleri bir yer haline gelmeye başlamıştır. Ancak Mısır bu dönemde Afrika içlerine doğru herhangi bir askerî faaliyete pek girişmemiştir. Bu dönemde Mısır'ın ilgi duyduğu yerler sadece Sudan tarafları olmuştur. Mehmed Ali Paşa döneminden beri devam eden Sudan'daki Mısır varlığının korunması ile yetinilmiştir.

Mısır'ın Afrika'da yayılma siyasetine yön veren onu şekillendiren isim İsmail Paşa olmuştur. Osmanlı Devleti'nden önce Sevakin ve Musavva'yı tekrar, Zeyla ve Berbera'yı da daha sonra alan İsmail Paşa, Uganda'ya kadar uzanma gayretine girişmiştir. Bunun için Avrupa'dan pek çok sivil-askeri uzman getirilmiştir. Gelen uzmanlarında da katkısıyla Doğu Afrika, İsmail Paşa zamanında büyük oranda Mısır tarafından idare edilmeye başlanmıştır. Hatta Uganda'nın yukarısında Hatt-ı Üstüva adıyla bir eyalet dahi teşkil edilmiştir. Ancak bu yayılma politikası İngiltere tarafından başlangıçta hoş karşılanmamışsa da 1877'de Mısır ile İngiltere arasında bir uzlaşma mümkün olabilmiştir. Bu defa da söz konusu anlaşmayı Osmanlı Devleti tasdik etmemiştir. Tüm gayretlerine rağmen İsmail Paşa'nın Doğu Afrika'daki hâkimiyeti, daha kendi sağlığında sarsılmış ve yıkılmaya başlamıştır. 1879'da kendisi Mısır Hidivliğinden çekilmeye mecbur edilmiştir. 1884'te ise bu defa Hidiv Tevfik Paşa Doğu Afrika sahillerindeki Mısır kuvvetlerini geri çekmiştir.

Doğu Afrika ve Kızıldeniz çevresinde Mısır'ın yayılma siyaseti bir başarısızlık olmuştur. Çok büyük miktarlarda para harcanarak ve

bunun için epey kalabalık bir ordu teşkil edilerek gerçekleştirilmek istenen bu hâkimiyet, Avrupalı devletler tarafından hoş karşılanmamıştır. İngiltere, Fransa ve İtalya Doğu Afrika'daki faaliyetlerinin Mısır tarafından boşa çıkarılmasından memnun kalmadıkları gibi Mısır'ın iflasının ardından çok hızlı bir şekilde ortaya çıkan boşlukları değerlendirmişlerdir. Bu nedenle 1884'ten hemen sonra şimdiki Eritre, Cibuti ve Somali'nin önemli bir bölümü Avrupa devletlerinin eline geçmiştir. 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan yorgun çıkan ve buradaki nüfuz mücadelesinin önünde duracak gücü olmayan Osmanlı Devleti hadiselerin seyrine müdahale edememiştir. Birçok defa gerçekleştirdiği protestolar ve diplomasi mücadelesi ise sonuç vermemiştir. Bu yüzden de Türk-Mısır hâkimiyeti olarak Doğu Afrika'nın bir dönemine damga vuran süreç, Avrupalı devletlerin menfaatleri lehine bir çöküşe uğramıştır.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

A.MKT. 160/19

A.MKT.MVL. 21/38; 57A/ 7237; 323/68.

İ.MTZ(05) 12/327 (23 L. 1263); 20/787; İ.MTZ (05) 20/802.

MVL. 266/6; 752/56.

Y.EE. 118/39.

Y.PRK.TKM. 13/5 (1305Z.27)

Araştırma-İnceleme Eserler

AKALIN, Durmuş-Selim Parlaz, *XIX. Yüzyılda Doğu Afrika'da Osmanlılar ve İtalyanlar*, Kesit Yayınları, İstanbul, 2015.

AKALIN, Durmuş, "Somali'de Berbera Limanı ve Osmanlı Devleti'nin Bölge Üzerindeki İddiaları (1839-1894)", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XXIX/1, 2014, s. 1-35

AKALIN, Durmuş, *Süveyş Kanalı*, Yeditepe Yayınları, İstanbul, 2015.

AKALIN, Durmuş, "Yemen'in Kuzeyinde Osmanlı İdaresi'nin Yeniden Tesis Edilmesi ve Mekke Şerif Muavini Kıbrıslı Tevfik Paşa (1848-1851)", *Akdeniz İnsani Bilimler Dergisi*, Cilt V, Sayı 1, 2015.

AKYILDIZ, Ali-Zekeriya Kurşun, *Osmanlı Arap Coğrafyası ve Avrupa Emperyalizmi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2014.

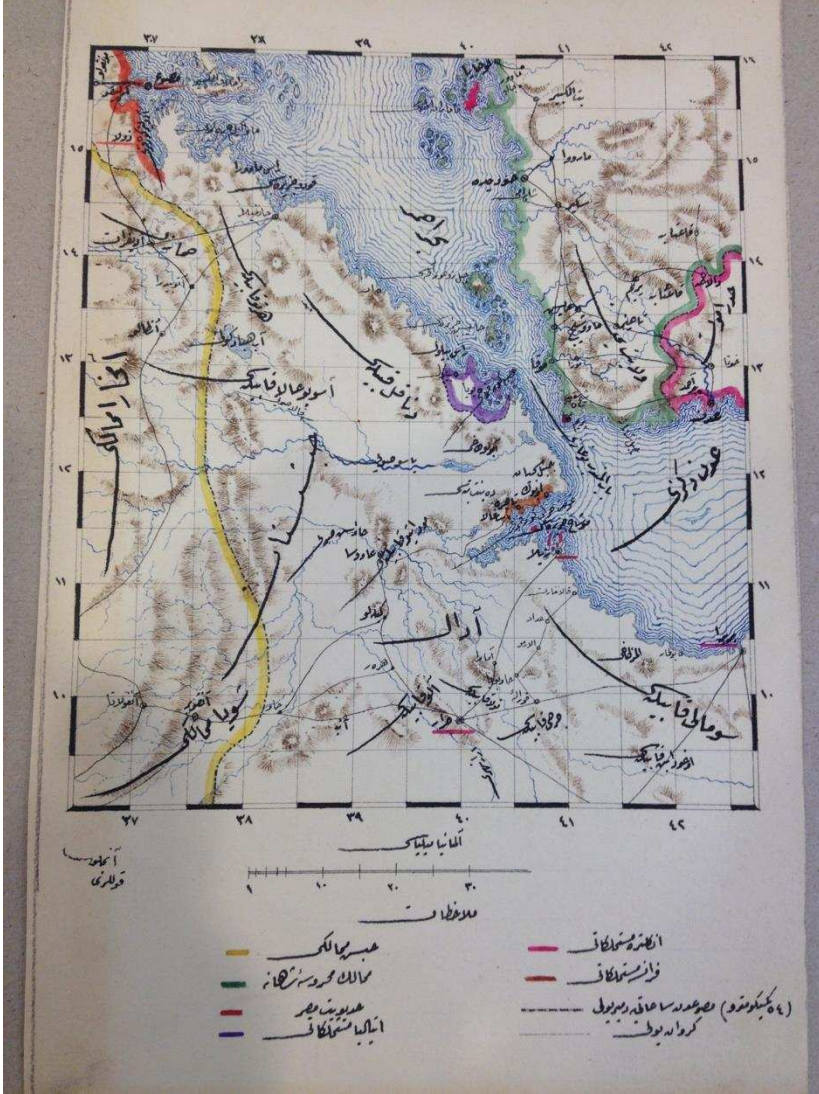
ARMAOĞLU, Fahir, *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914)*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1999.

BAER, Gabriel, "Slavery in Nineteenth Century Egypt", *The Journal of African History*, Vol. 8, No. 3, Cambridge University Press, 1967, pp. 417-441.

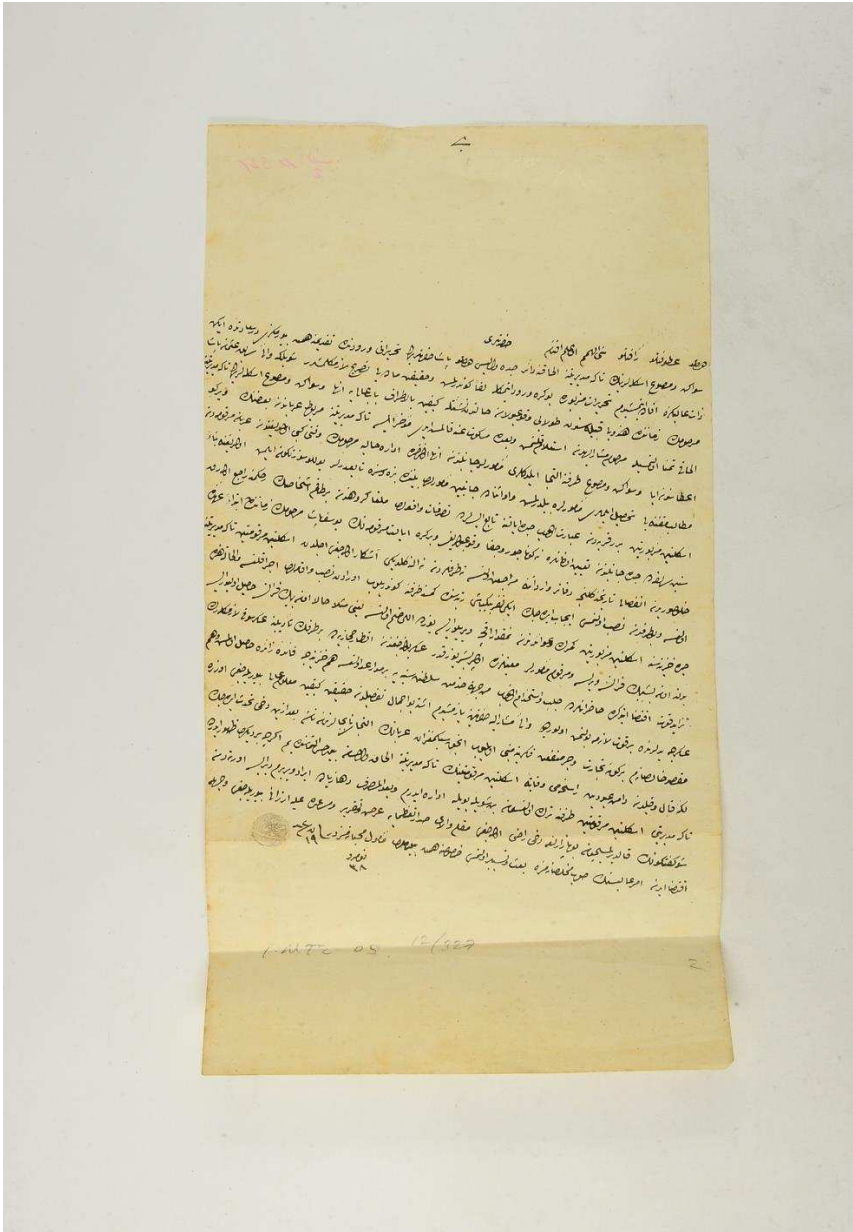
- CHAILLE-LONG, Ch., “Chaille-Long’s Work on the Nile”, *Bulletin of the American Geographical Society*, Vol. 36, No. 6, American Geographical Society, 1904, pp. 346-352
- HOSKINS, Halford L., “British Policy in Africa 1873-1877: A Study in Geographical Politics”, *Geographical Review*, Vol. 32, No.1, American Geographical Society, 1942, pp. 140-149.
- İBN İYAS, *Yavuz’un Mısır’ı Fethi ve Mısır’da Osmanlı İdaresi*, Ter. Ramazan Şeşen, Yeditepe Yayınları, İstanbul, 2016.
- JESMAN, Czeslaw, “Egyptian Invasion of Ethiopia”, *African Affairs*, Vol. 58, No. 230, Oxford University Press, 1959, pp. 75-81.
- KARAL, Enver Ziya, *Osmanlı Tarihi, V. Cilt*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1999.
- KIZILTOPRAK, Süleyman, *Mısır’da İngiliz İşgali Osmanlı’nın Diploması Savaşı (1882-1887)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2010.
- ORHONLU, Cengiz, *Osmanlı İmparatorluğu’nun Güney Siyaseti Habeş Eyaleti*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1996.
- ÖZBARAN, Salih, *Umman’da Kapışan İmparatorluklar Osmanlı ve Portekiz*, Tarihçi Kitabevi, İstanbul, 2013.
- MOORE-HARELL, Alice, “The Turco-Egyptian Army in Sudan on the Eve of the Mahdiyya 1877-80”, *International Journal of Middle East Studies*, vol. 31 No. 1, Cambridge University Press, 1999, pp. 19-37.
- SIRMA, İhsan Süreyya, *Osmanlı Devleti’nin Yıkılışında Yemen İsyamları*, Beyan Yayınları, İstanbul, 2008.
- STERN, W.B., “The Treaty Background of the Italo-Ethiopian Dispute”, *The American Journal of International Law*, Vol. 30, No. 2, American Society of International Law, 1936, pp. 189-203.
- ŞEKER, Cafer Talha, *Kenya’nın Müstemleke Tarihi*, Kaknüs Yayınları, İstanbul, 2016.
- Tandoğan, Muhammed, *Afrika’da Sömürgecilik ve Osmanlı Siyaseti*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2013.
- TURTON, E.R., “Kirk and the Egyptian Invasion of the East Africa in 1875: A Reassessment”, *The Journal of African History*, Vol. 11 No. 3, Cambridge University Press, 1970, pp. 355-370.

EKLER

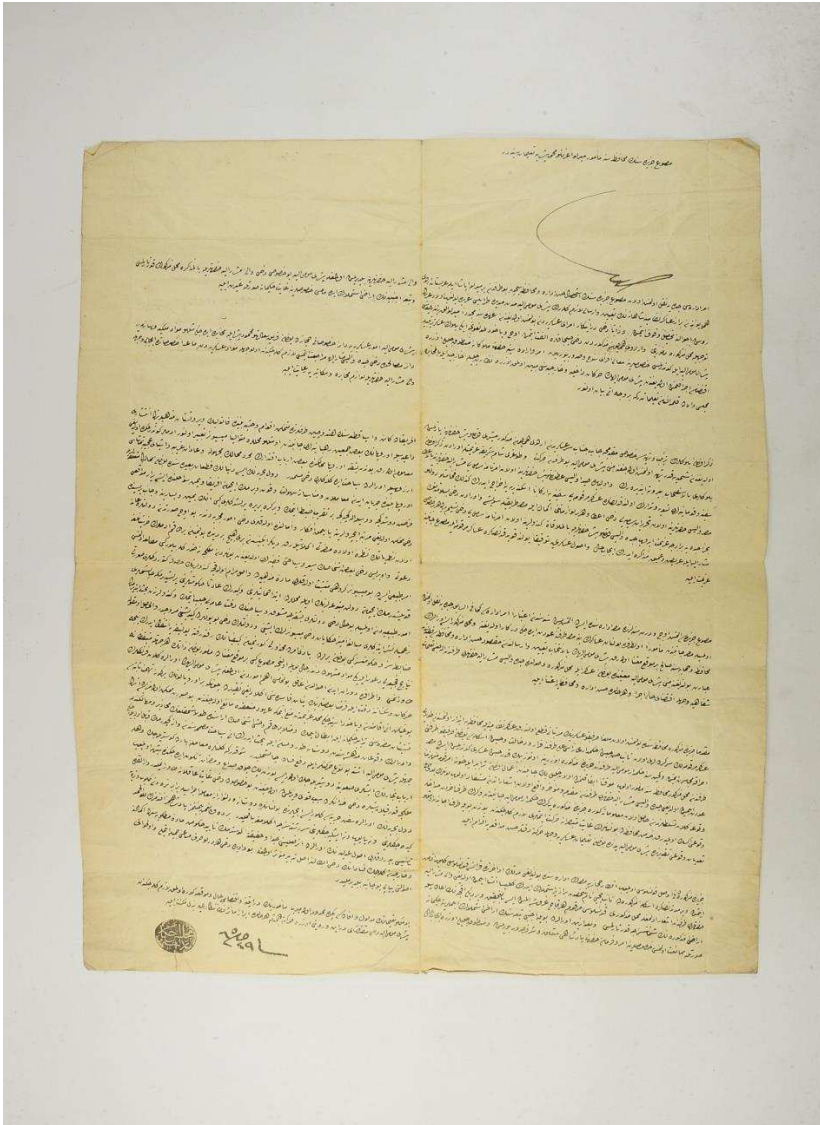
Ek 1 19. Yüzyıl Sonlarında Doğu Afrika'da Avrupalı Güçler (Y.PRK.TKM. 13/5 (1305Z.27)).

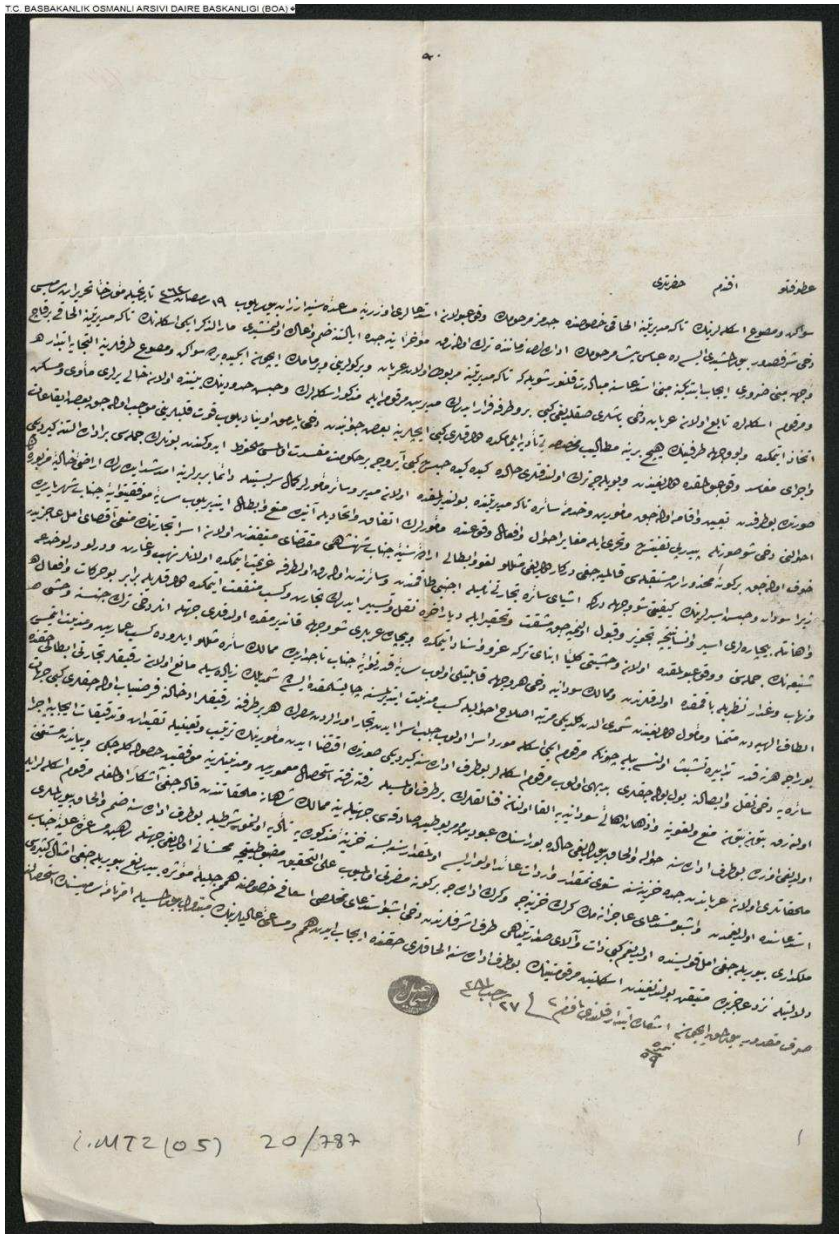
Ek 2 Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın Sevakin ve Musavva'yı Osmanlı Devleti'nden İstedığı Bir Yazısıdır (İ.MTZ(05) 12/327 (23 L. 1263)).

Ek 3 Musavva'ya muhafız olarak atanan Mehmed Paşa'ya verilen talimattır. (A.MKT.MVL. 21/38).

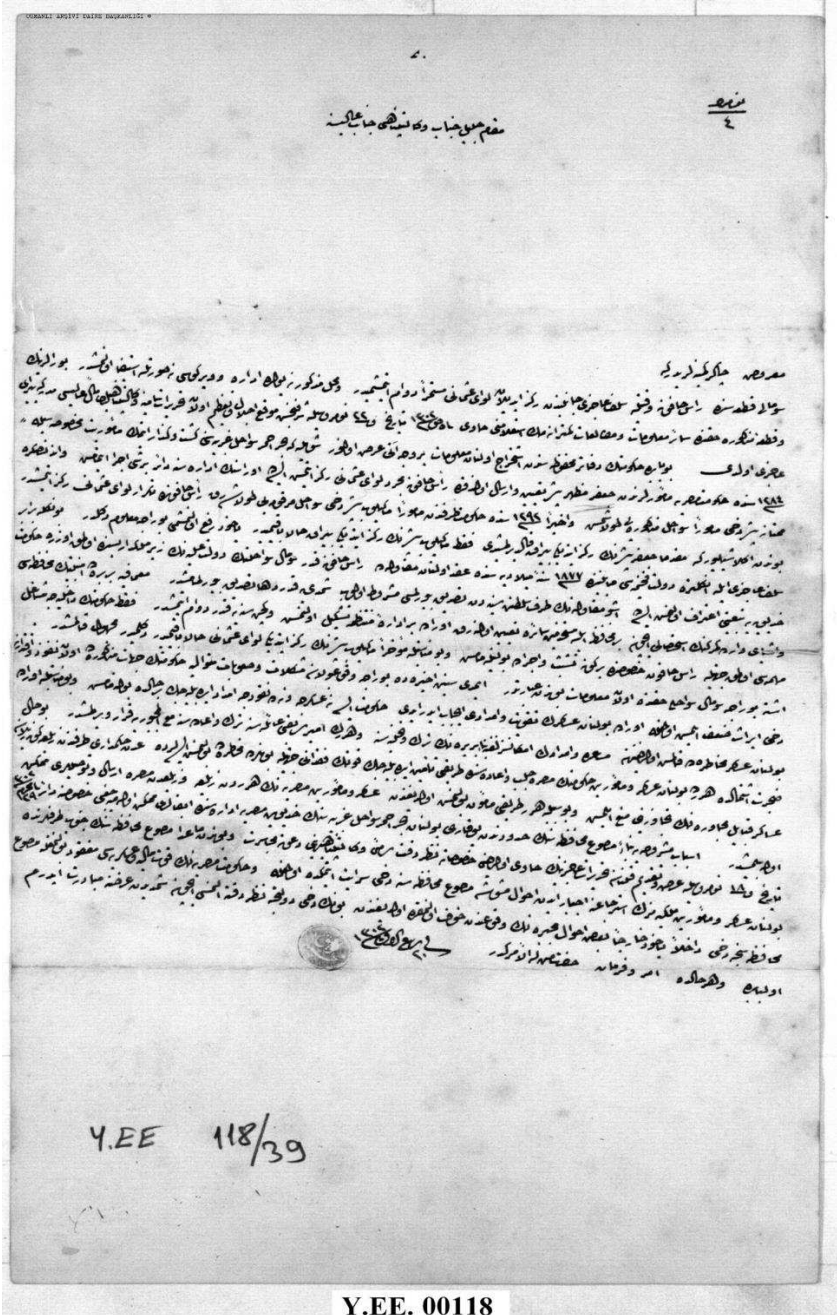

Ek 4 Hidiv İsmail Paşa'nın Osmanlı Devleti'nden Sevakin ve Musavva İstemesine Dair Bir Belge (İ.MTZ (05) 20/787).

I.MTZ.(05).00020.00787.001

Ek 5 Doğu Afrika'da Ras Hafun'a Dikilen Osmanlı Bayrağı Hakkında Hidiv Tevfik Paşa'nın Verdiği Bilgi (Y.EE. 118/39).

Y.EE. 00118